

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕНЬ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

С. Кононенко

**“ДЕРЖАВА” В ПОЛІТОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН:
КЛАСИФІКУЮЧА РОЛЬ ТА ПАРАМЕТРИ**

Держава є головним суб'єктом міжнародно-політичних відносин, адже саме цей політичний актор найпотужніший, найлегітимніший, історично укорінений на певній території і в системі (системах) міжнародно-політичних відносин. Зрештою, національна держава є суспільно незамінною – без цієї опори зруйнується і розпадеться вся системна будова світової політики чи, навіть, суспільного буття. Через те, держава (і як категорія, і як явище) відіграє ключову роль в типологізації суб'єктів міжнародно-політичних відносин.

Суспільна сфера міждержавної взаємодії (визначена як “нуклеарна”) є типологізуюче вихідною щодо решти міжнародних акторів, типи яких виокремлюються на підставі їх “розташування” щодо цієї сфери. Таким чином, маємо три основні типи суб'єктів міжнародно-політичних відносин – між (транс) національні, наднаціональні, субнаціональні.

Перший типологізаційний підрозділ включає міжнародних акторів, які виникають і функціонують у міждержавній площині. Йдеться про всіх тих суб'єктів суспільних відносин, які діють крізь (проникаючим чином) національно-державні кордони, хоча й позбавлені ознак наднаціональності. Зокрема, такими є транснаціональні політико-ідеологічні, релігійні, громадські рухи; а також транс- і багатонаціональні компанії.

Другий тип охоплює тих суб'єктів міжнародно-політичних відносин, котрі (соціоструктурно) перебувають у наддержавній площині і мають інституційні атрибути наддержавності (наднаціональності). Міжнародні організації, інтеграційні та безпекові інституції найкращим чином ілюструють цей типологізаційний підрозділ. Крім того, в його рамках виокремлюються підтипи регіональних (ЄС), надрегіональних (НАТО, ОБСЄ, Рада Європи), універсальних (ООН та Ліга Націй) акторів.

Третій тип суб'єктів міжнародно-політичних відносин включає субнаціональних акторів – партії, федеральні землі, етнічні меншини (етноси), громадсько-політичні організації, тощо. Мовиться про всіх суб'єктів національно-політичних відносин, які спроможні і мають право стати учасниками світополітичної взаємодії.

На міжнародно-політичній арені взаємодіють різні, за внутрішнім соціотворчим принципом, соціальні актори: суб'єкти-спільноти (нації та етноси) і суб'єкти-асоціації (міжнародні організації). Однак, всі вони – державоцентричні, тобто збудовані за типологізаційним принципом “держави та решта”. Навіть на підставі типологізаційного принципу “внутрішньої будови” можна стверджувати про головну роль національної держави у світовій політиці. Цей інститут має синтетичну природу (і внутрішню будову), поєднуючи в собі як елементи раціональної (ціннісно- та ціле-) соціальної асоціації (адміністрація і бюрократія), так й елементи органічної, комунальної спільноти (державотворча нація і, відповідно, націоналізм та патріотизм). Національно-державний актор є головним (принаймні, з погляду означеної типологізації) у світовій політиці через те, що він живиться одразу двома соціотворчими принципами (асоціації та комунальності), ґрунтується одразу на двох типах соціальних відносин, поєднуючи раціональне адміністрування з ірраціонально-органічним націоналізмом, патріотизмом, лояльністю.

Головним суб'єктом міжнародно-політичних відносин є національна держава, оскільки вона (у владно-ресурсному сенсі) є найпотужнішою. Відповідно, головна характеристика цього головного міжнародно-політичного актора визначається у владно-силових термінах через категорію “національної могутності”.

Влада, на царині міжнародної політики, набуває форми “національної могутності”, котру слід визначити як спроможність однієї держави змінювати зовнішньополітичну поведінку інших держав та решти (недержавних) міжнародних акторів; впливати на стан власного міжнародного середовища; досягати тих чи інших цілей зовнішньої політики. Іншими словами, “національна могутність” є, передусім, обсягом владно-силових ресурсів, який дає можливість діяти у той чи інший спосіб, у тому чи іншому обсязі на міжнародно-політичній арені. Таким чином, з трьох можливих інтерпретацій влади – влада як ресурс, влада як матерія політичної взаємодії, влада як інструмент – в політології міжнародних відносин найпоширенішим є саме перша. Ресурсне витлумачення передбачає багатокомпонентність (власне, не існує ресурсу, існують ресурси), що робить формально-теоретичний розгляд “національної могутності”, головним чином, розглядом її складових. В політологічних дослідженнях міжнародних відносин та практично-політичній діяльності на цій царині, оцінка “національної могутності” є одним з найвищих і найнеобхідніших вмінь. Політичною наукою пропонується три основні шляхи такої оцінки: через перелік, через формулу, через ключовий (критичний) елемент.

Найперший і найелементарніший спосіб оцінки “національної могутності” полягає в простому перелікові її компонентів. Один з найвичерпніших переліків таких компонентів наводить Г. Моргентау: географія, природні ресурси (їжа, сировина), індустріальний потенціал, військова готовність (технологія та управління, якість і кількість збройних сил), населення (характер розподілу, демографічні тенденції), національний характер, моральний дух громадянства, якість суспільства, якість дипломатії, якість урядування (вміння підтримати рівновагу між політикою і ресурсами, між різновидами владно-силових ресурсів, а також вміння віднайти громадську підтримку) [1]. Подібну спробу робить сучасний теоретик міжнародних відносин – Д. Папп, котрий виокремлює основні параметри “національної могутності”: економічні, військові, соціально-політичні, кожен з яких є багатоскладовим. Простий перелік інгредієнтів “національної могутності”, запропонований Д. Паппом, нагадує моргентаунівський: географія, природні ресурси, індустріальний потенціал, військова потуга, суспільна воля, лідерство, членство у міжнародних організаціях, дипломатія, стратегія [2]. Головним недоліком цього методу підрахункового визначення “національної могутності” є неможливість його остаточного завершення, тобто неможливість створення вичерпного переліку – відбуватиметься класифікаційне “подрібнення”, коли вже виокремлені інгредієнти “національної могутності” неминуче доповнюватимуться новими й новими (щойно виокремленими).

Другий усталений метод оцінки “національної могутності” полягає у створенні максимально лаконічних, довершених і всеосяжних формул. Одна з таких формул, наводиться, вже згадуваним, Д. Паппом: $P_p = (C+E+M) \times (S+W)$, де P_p – власне “національна могутність”; C – критична демографічна маса (співвідношення населення і території); E – економічний потенціал; M – військовий потенціал; S – стратегічні цілі; W – готовність суспільства здійснювати власну національну стратегію. Можна розробити ще чимало таких формул, однак, всім їм бракуватиме довершеності, тобто жодна з них не відобразить комплексності і багатомірності власне “національної могутності”, що неминуче, адже формула є результатом пізнавальної процедури редукуючого абстрагування.

Третій усталений спосіб оцінювання “національної могутності” полягає у виокремленні ключового інгредієнта та ієрархічного підпорядкування йому всіх інших. В той чи інший період історії міжнародних відносин, за тих чи інших міжнародних умов, в тих чи інших соціальних площинах світової спільноти в “боротьбі за владу” ключову роль відігравав певний (або декілька) елемент “національної могутності” – збройна сила, геополітичне розташування, расово-етнічні характеристики, технології, кількість населення, тощо. Всі інші інгредієнти були йому підпорядковані, формуючи щось на кшталт “ієрархії наближеності”. За цим методом, завданням дослідника “національної могутності” є виокремлення ключового елемента і вибудова, з решти інгредієнтів, ієрархічної структури на підставі критерію

“наближеності і підтримки” ключового елемента. Цей метод “підрахунку” несе в собі загрозу помилки у виборі ключового елемента. Помилки властивої не лише дослідникам та аналітикам, але й політикам та державцям.

Всі три наведені вище способи оцінки “національної могутності” мають спільний недолік – вони недовершені, жодного з них (як і всіх разом) недостатньо для адекватної оцінки “національної могутності”. Остання є надкомплексним явищем та категорією, що цілковито пояснює неможливість створення методу вичерпної оцінки, яка завжди буде лише частковою, недовершеною, випускаючи той чи інший елемент, або компонує структурний принцип. Разом з тим, кожен з трьох способів оцінки висвітлює лише певний аспект надкомплексності “національної могутності”.

Метод “простого переліку” відображає кількісну невичерпність компонентів “національної могутності”, котра містить чимало компонентів, причому, кожен з них (у собі) подрібнюється на безліч субкомпонентів. Спосіб “виснування формули” оцінки відображає такий аспект надкомплексності “національної могутності” як відсутність єдиного компонуєчого (структуруєчого) принципу та якісний характер власне інгредієнтів “національної могутності”. Таким чином, відсутній єдиний функціонально-структуруєчий принцип організації і функціонування “національної могутності”, навколо якого було б сконструйовано відповідну розуміючу будову. Зрештою, формул “національної могутності” є стільки, скільки й означених функціонально-структуруєчих принципів. Оскільки, формула відтворює взаємодію, (функцію), а не речі, то останні позначаються як “змінні”. Наслідком цієї “предметної редукції” стає втрата якісних властивостей суспільних об’єктів, котрі, через власну надкомплексність, мало підлеглі кількісному розумінню (підрахунку) і майже не редукуються до “змінних”. Нарешті, оцінковий метод “ключового елемента” також наштовхується на перешкоду надкомплексності предмету оцінки. Обмеженість та недовершеність і цього способу відображає складність історичної динаміки та зростаючу багатомірність суспільного буття. Йдеться про таке ключове питання міжнародно-політичної практики і міжнародно-політичної науки як визначення критичного інгредієнта “національної могутності” в певний історичний момент та за умов прискореної інтеграційної диференціації світової спільноти, в окремих соціальних площинах міжнародної політики.

Проблема адекватної оцінки “національної могутності” є однією з ключових в політології міжнародних відносин і не могла залишитися осторонь уваги класиків цієї підгалузі суспільствознавства. Так, Г. Моргентау вважає завдання вірної оцінки “національної могутності” (підрахування і врахування всіх її факторів) першою умовою успішної зовнішньої політики та головним завданням політика, громадського діяча і дипломата. Однак, великий політичний мислитель застерігає, виокремлюючи три об’єктивні (чи, навіть, неминучі) помилки, які робляться під час таких “владних калькуляцій”. По-перше, він говорить про абсолютизацію влади, тобто історично помилкову (антиісторичну) переконаність у вічному

світополітичному домінуванні певної держави, непорушності і позаконкурентності її “національної могутності”. Інша типова помилка полягає у переоцінці, передусім, історичній (тобто на даний історичний момент) значення якогось окремого фактора “національної могутності”, надання йому статусу “вічного”, такого що завжди матиме вирішальне значення у “боротьбі за владу”. Цей другий різновид помилкового оцінювання Г. Моргентау ілюструє прикладами геополітики (абсолютизація географічних елементів “національної могутності”), націоналізму (абсолютизація етно-національних чинників “національної могутності”), мілітаризму (абсолютизація чинника збройних сил “національної могутності”). Підсумовуючи, Г. Моргентау стверджує: “... перша помилка полягає у неспіввідношенні влади однієї нації з владою інших, друга помилка полягає у неспіввідношенні актуальної влади в один час з можливою владою в майбутньому, третя – у неспіввідношенні одного фактору влади певної нації з іншими факторами” [3].

Отже, вичерпна і довершена оцінка “національної могутності” – передусім, через надкомплексність власне предмета оцінювання, його багатокomпонентність, організаційну багатомірність, динамізм – неможлива. Всі способи оцінки є придатними, але жоден з них – досконалим. Однак, найоптимальнішим був би метод який, водночас, дав би можливість виокремити всі ключові інгредієнти і згрупувати (класифікувати) їх на підставі певного структурно-композиційного принципу, тобто метод, який поєднує в собі ознаки всіх трьох розглянутих вище. Разом з тим, три означені способи оцінювання зберігають свою актуальність, докладаючись, кожен у своєму випадку, спеціалізуючись, а не універсалізуючись. Метод структурно-композиційних принципів і класифікацій також не є найкращим, найдосконалішим та довершеним. Він містить у собі всі недоліки попередніх, однак, переважає їх в сенсі синтетичності, універсальності і, зрештою, зручності.

Методом структурно-композиційного принципу користується видатний соціолог і теоретик міжнародних відносин Р. Арон, котрий виокремлює три основні елементи “національної могутності” – геополітичний простір чи середовище, ресурси і спроможність до колективних дій (мобілізаційний потенціал) [4]. В аронівській інтерпретації структурно-композиційний принцип може визначатися як “організаційно-мобілізаційний”. Видатний європейський реаліст дефінітивно розрізняє між сукупністю владно-силових ресурсів та організаційною спроможністю їх змобілізувати. Два структурно-композиційні принципи віднаходимо і у теоретизуваннях Г. Моргентау – принцип “статика/динаміка” і принцип “ресурс/докладення”. В моргентаунівських тлумаченнях означені принципи послугують розумінню “національної могутності” та класифікації її компонентів. На підставі принципу “статика/динаміка”, Г. Моргентау виокремлює дві групи інгредієнтів “національної могутності”, “... ті, що відносно стабільні і ті, що підлеглі постійним змінам”. Прикладом інгредієнта першої групи великий

політичний мислитель наводить географію, а другої – національний характер. За другим структурно-композиційним принципом Г. Моргентау робить розрізнення між об'єктивним владно-силовим потенціалом та суб'єктивно-організаційним (тобто ресурсно-докладальним) елементом. Останній, головним чином, репрезентується дипломатією, яку великий реаліст визначає як вміння інтегрувати об'єктивні елементи “національної могутності” та ефективно їх докласти в національних інтересах, вважаючи власне дипломатію мізками “національної могутності”. Важливим є моргентаунівський (як і, загалом, реалістський) наголос саме на дипломатичній складовій, адже без неї, на думку великого реаліста, об'єктивний потенціал залишиться просто не зrealізованим ресурсом.

Крім того, в моргентаунівських теоретичних побудовах “національної могутності” простежується ще два структуруюче-компонуючі принципи. Великий реаліст формулює принцип “національний дух/національний потенціал”, стверджуючи що без інспіруючої ролі першого другий є лише “матеріальною силою”. Наступний принцип формулюється як “організація/ресурс”. В цьому випадку, йдеться про структуруюче-організуюче призначення державного врядування і управління, яке, за твердженням Г. Моргентау, зводиться до трьох вмінь: балансування між ресурсами і політикою; балансування між різновидами ресурсів; балансування між політичною необхідністю і громадською думкою.

Отже, четвертий метод оцінки “національної могутності” (метод структурно-композиційного принципу та класифікації) є досить поширеним в теорії і політології міжнародних відносин. Загалом, все розмаїття структуруюче-композиційних принципів (і, відповідно, класифікацій) “національної могутності” зводиться до трьох основних: “ресурс/організаційна структура”, “суб'єктивне/об'єктивне”, “матеріальне/духовне”. Згідно з першим принципом, виокремлюється сировина і ресурс “національної могутності” та її організуюче-структуруюча сила. З погляду класифікації, з одного боку, перебувають компоненти на кшталт копалин, демографічної маси, збройних арсеналів, запасів їжі, тощо; з іншого – економічної системи, політичного режиму, адміністративної ієрархії. Інградієнти першої групи є джерелом та ресурсною базою, натомість, через інградієнти другої – інертний ресурс перетворюється на зовнішньополітичну дію (структурується, спрямовується і докладається).

Другий структурно-композиційний принцип і відповідна класифікація поділяє компоненти “національної могутності” на стійкі, мало підлеглі змінам та незалежні від людської волі (і колективно-психічних станів), історично визначені та накопичені; а також компоненти, які мінливі, нестійкі і психіко-політично детерміновані (хоча це й не применшує їх значення у реалізації “національної могутності”). Зміна суспільних настроїв, морального стану громадянства, як і видатні (чи навпаки) якості державних діячів, політиків і дипломатів впливають на міжнародно-політичну “долю” держави не менше, ніж обсяг природних ресурсів, демографічні умови, рівень економіко-технологічного розвитку, характер національної чи дипломатичної

традиції. Саме цей структурно-композиційний принцип відображає характер співвідношення в “національній могутності” соціальної статичності і динаміки, історичної спадщини та історичного моменту, об’єктивних умов і суб’єктивного збігу обставин, потенціалу народів і можливостей людини.

Згідно зі структурно-композиційним принципом і відповідною класифікаційною системою “матеріальне/духовне”, “національна могутність” функціонує через одухотворення та інспірацію набору матеріальних ресурсів, що отримують “соціальну душу” і “соціальне життя” від різноманітних колективно-духовних “сутностей” (національна свідомість, політична культура, ідеологічні переконання, зовнішньополітичні установки). Духовні компоненти включають як об’єктивні – характер національної політичної культури, рівень національної свідомості, стиль і традиції національної дипломатії, так і суб’єктивні – особисті якості лідерів нації та дипломатів чи моральний стан населення. Матеріальна складова “національної могутності” залишатиметься недієвою без духовної. Адже, зброя безсила в руках народу, який не хоче захищатись чи завойовувати; найкраще зорганізований державний апарат буде безсилим без лояльності громадянства; найбагатші природні ресурси ніколи не стануть “корисними копалинами” без належної трудової етики.

1. Morgenthau H. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. – N.Y.: Alfred A. Knopf, 1978 – P. 115–155; 2. Papp D. *Contemporary International Relations. Framework for Understanding*. – Macmillan Publishing company, 1998. – P. 49. 3. Morgenthau H. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. – N.Y.: Alfred A. Knopf, 1978 – P. 160; 4. Арон Р. *Мир і війна між націями*. – К.: Юніверс, 2000. – С. 74.